

Про що Сонце промовляло

Михась Ткач

Боже, яка то втіха бачити голубе безмежжя осяйним і чистим, коли гуляють у ньому невловимі вітри, біжать невідь куди білі, недоторкані хмарини. Вільно і простором, бо ні початку ні кінця синій течії. І земля, і дерева, і ми в ній – пливемо у просторі у безмовну вічність.

А як зорі зійдуть, і місяць золоті ріжки встромить у голубе диво, засміється, затче світ своїм сяйвом, невимовно гарно стає у тій недосяжній глибині. Зачарована тою красою земля вмиє завмирає, затихає вітер, ховаються хмари – все впадає в диво-сон. І сяють тоді тисячі невідомих сонць, що народжуються повсякчас і гинуть у синій течії.

О синій океан безмежжя, вічна загадка, недосяжна мрія і неперевершена краса! Сині очі наші, і синє полум'я думок – все в тобі тоне...

Але сьогодні та краса оповита димом, засіяна смутком...

На заході велике згарище. Сонце, пробите кулями, кровить, котиться роз'ятрено по землі, обпалює тим багрянцем ліси і луки, заглядає в озера, п'є спрагло воду, перестрибує рудки і, сховавшись в очеретах, нараз засинає на синій подушці туману. Горнуться до нього стомлені хмари, горять тисячами барв. Висвітлюється тонкою смужкою обрій і поволі гасне. А в заплавах та густих лозах, як перед грозою, залягає оманлива тиша...

Снується дрібний морок. Деся далеко в полі горять скирти... .

І над всім тим – зчорніла безодня.

Чути поодинокі вибухи на околиці лісу. Ходять луни. Село Вільшане вдивляється в тривожне небо, кожна жива душа жде чогось з острахом...

Береться уже за північ, а Настя все ще сидить, схиливши голову, на призьбі з братовою Хотиною, оселі яких зовсім поруч, притаєно вдивляється в сполохану ніч, дослухається звуків, які долинають із яру. "Невже знову повернуться?" – снується страхітлива думка. Її юне обличчя досить смутне, помітно змарніле від безсоння. З під хустини вибилося на чоло пасмо русявого волосся, голубі пригаслі очі ніби посивіли в сутінках.

Ще вранці, було, Настя вискочила надвір і вжахнулася від побаченого. За ці два роки жодного німця не уздріла, одні поліцаї нишпорили по дворах, а це вночі неждано – негадано заповонили всеньку вулицю. І вели себе незвично, все робили похапцем, якимсь метушливо, були вкрай розгублені, не реготали як першого разу, а тільки сердито перегукувались. І дуже швидко покинули село.

Затим загриміло небо, затремтіли шибки у її хаті, а на узліссі крізь чорний дим вихопилося полум'я. Кілька годин вчувалися вибухи на околиці села, не змовкала кулеметна тріскотня, рев двигунів, панічні вигуки. То німець, поспішно відступаючи, наткнувся у лісі на партизан, і тепер кидався суди — туди, як миша в пастці, щоб якимось прорватися.

І коли вдень летіли назад перекошені, з вибитим склом, без кабін, німецькі вантажні машини, тягли одна одну на тросах, везли побиті мотоцикли, солдати були змучені, і голови їх забинтовані якось кумедно звисали, то Настя, дивлячись на них у вікно, мимоволі усміхалась, притаєно раділа. І дивувалася, що немає в неї до цих чужинців ніякого жалю. Навіть кортіло дорікнути їм: "Ну що скуштували нашого хліба? Легко дихається у наших лісах?" Вона по-своєму розуміла і вірила в те, що на світі ніякі злодіяння не проходять безкарно. І що той, хто при ніс людям такі нестерпні муки, обов'язково понесе кару. Проклянуть його нинішні і прийдешні покоління.

— Не пускай, Насте, хоч дітей на вулицю, бо німці зараз злі... — застерегла Хотина після довгої мовчанки. — Чула, за Снов'ю, спалили кілька хат...

Настя перехрестилася.

— А я збираюся завтра в Забутне, — похвалилася. — Хочу до корів навідатися. Це ж моя черга. Як оце його дітей кидати?.. — глянула розгублено на Хотину.

Але та не встигла їй на те нічого сказати, дати якусь пораду. Побіля її сінець застугоніло, то підхопилася вмиць і гайнула до свого обійстя.

Настя ще довго сама тамувала невимовну досаду. Все думала про свого чоловіка Павла, від якого за два роки не отримала жодної вісточки.

І тільки під ранок, коли вибухи вщухли, і руді дими потяглися високо в небо, підвелася і зайшла до хати..

У темряві зупинилася біля дітей, що покотом лежали на дерев'яному полу, легенько пересунула одинадцятирічного Грицька, бо той накотився на середульшого Славка, вкрила ковдрою з домотканого сукна найменшого Сергійка, якому виповнилося тільки півтора року, поцілувала всіх трьох, зати́м довго молилася перед образами, перевірила чи замкнуті двері і нарешті лягла.

Тільки на мить закрила очі – і лупнула. У вікнах жеврів одсвіт неба. Хтось ніби заглядав синіми очима в хату. Настя сповзла тихенько з полу, щоб не побудити дітей, вмилася, як завжди прочитала перед образами "Отче наш" і вийшла надвір. Прислухалася, боязко виглянула за хвіртку. Після вчорашніх подій, на кутку вчувався незвичний спокій. Спорожні́ла вулиця від чужинського чобота ніби завмерла в чеканні чогось не передбачуваного. "Бач, щезли за одну ніч... І поліцаї з ними втекли як погані пси. Отак відмучили. Це ж сьогодні Михайлове "Чудо", — згадала Настя. – Рівно шість років у мене родився Славко. В цей день я ніколи не робила, а цього разу треба гріх на душу брати," — важко зітхнула.

Постояла ще трохи якась розгублена серед двору – не хотілося залишати домі́вку на призволяще — відтак обійшла Омелькове обійстя і опинилася за городами. "Я швидко. Сюди – туди..." – подумала. І подалася стежиною, що ледь проглядалася у густій некошеній траві. Була вона в широкій сільській спідниці темно-синього кольору, вишитій кофтині з короткими рукавцями, босонога, з відерцем в руках. Очі припухлі, голубі, мов глибокі озерця. Волосся русяве, гладенько зачесане і закручене на тім'ї. І вся її струнка постава, підкреслювала непохитну волю і жіночу погорду. Ці два роки поневірянь, в які кинули німецькі посіпаки, не зламали її, не похитнули віри в те, що

рано чи пізно зло відступить.

Вискочила на луки і враз відчула в душі якусь тривогу, оглянулася.

Під густою кроною в'яза, що вже побагровів від осінніх дощів, проглядалася пошарпана війною її хата: повибивані шибки, не білені уже два роки стіни чорніли здаля, як рілля. Світився, посічений осколками, причілок солом'яного даху. Довкола інші оселі — притумлені і безпорадні — тулилися на кутку одна до одної, як сестри. Їх, як і людей об'єднувало спільне лихо. Далі виднілися обвуглені стовпи погорілих осель — руді димарі впиралися в саме небо. З відстані все село її Вільшани було, як на долоні. І трохи дивним видавалося його розташування. Можна, було, подумати, що воно викараскалося колись із цих заболочених луків на горбок на хвильку, щоб зігрітися на сонці, та й зосталося на ньому навіки, приросло до землі розлогими вербами та садами. Уже кілька століть так і стоїть — з півдня, куди пнуться убогі хатки, видно скрізь поле, порізане глибокими ярами, з півночі — заливні луки, що підступаються до самих городів, усіяні маленькими озерцями, заплавами та рудками, де розкошують очерета, осоки та густі трави, ростуть молоді ліси.

"Боже, як тут все змінилося, пригасло, наче зачалося в своїй скорботі. Чужинець не тільки поруїнував наші оселі, а й потоптав трави, випалив ліси, понівечив землю. Куди не глянь, чорніють урвища від бомб та снарядів, лежать вивернуті з корінням дерева, мертві птахи.

Чи заживуть коли ці рани?" — заболіло Насті.

Йшла так хутко — босі ноги горіли аж до литок. Вона взагалі не вмila ні ходити ні робити повільно. Було, жінки стомлені плентаються з поля, балачки ведуть, а вона далеко попереду. Поки ті дійдуть до села, то Настя вже й вдома наробиться. І зараз поспішала — наче б одна нога тут, а друга там, у лісі.

Вересень уже підфарбував кущі ліщини, позолотив молоді одинокі берізки, котрих ще діти не встигли зрубати на дрова. Уціліла і калина на узбіччі, то червоніла яскраво — наче увібрала в себе кров людську, пролиту з давніх — давен на цій землі. У долинах уже білили, як рання сивина вдів, осінні тумани, і погойдувались у тривожній тиші, наче козацькі курені, почорнілі копиці торішнього сіна.

За лугами синіли мовчазні ліси, принишклі під тягарем війни. На заході — втаємничена Мартоновщина, де ще й досі після вчорашніх подій, вирувало полум'я, ближче до Снові — діброви та березові гаї, які ніби біжать по-під нею услід за течією, часом видивляючись у чисте плесо, коли весняна повінь підмиває їм коріння. А за обмілілою зовсім річечкою, притокою Снові, "Кричалкою", яку німці нанесли собі на карту, бо в давнину була судноплавною, завмер густий і дрімучий вільшаний ліс, з дивною назвою — Забутне.

Настя, що бігла майже всю дорогу сюди, нараз зупинилася на узліссі, підвела очі — і обімліла: сонце, що тільки зійшло, ховалось на обрії за жовту хмарину і тремтіло в блідій небесній аурі, як полум'я свічки. Довго не могла зрушити з місця. Відчула: воно в скорботі. "Якась печаль буде," — прошепотіла.

До сонця у Насті було своє особливе ставлення, в чомусь, можливо, міфічне, а

разом з тим, надто святе... Сприймала його як живу космічну істоту, як джерело любові і найбільший Божий дарунок людині. А ще вважала його провидцем земних подій. Завжди приглядалася: як воно сходить, як світить, і як на спочинок іде. Сховається у хмари, десь там блукає, до землі не хилиться, не гріє її, значить журиться. А як зблідне, обведеться жовтими колами, то гнівається. І вже гуляють вітри, холодом проймають кожен рослинку. І коли виплачеться чи від образи людської, чи так від чого, вилетяться хмарами сліз на землю і знову весело засміється на небі., то вже таке щедre, так гарно зігріває земельку, так ласкаво заглядає до Настині оселі. Весь світ відразу тепліє, оживе. І така радість від нього. І думала не раз Настя: "онде сонце безмовне, тихе, а скільки тепла в ньому, ласки до всього. І не зміряти глибини почуттів його, і не осягнути тої любові, що в ньому коїться. Гріє воно земельку, вигойдуює в своїй сонячній купелі, як дитину. І вона воскресає."

І свої почуття жінка по сонцю звіряла, бо ніколи не говорила Павлові слово "люблю". А тихо, безмовно, як і сонце, зігрівала душею його душу, світ, в якому вона існувала. Бо те тепло було однаковіське і до чоловіка, і до дітей, і до квітів, до всього того, що висаджувала на городі щоліта. Не було в Насті за плечима ні технікуму, ні інституту, певно, не знала, що таке синтез і багато чого іншого, але розуміла, що в кожній рослині тече кров сонця. І сіяла та висаджувала на городі всеньке тільки тоді, коли сонце, на її думку, горнулося до землі. Бо знала, як посадиш в інші дні, то не зійде або зогніє на корені.

Для Насті схід сонця — то диво. І тільки вона могла помічати в ньому переміни: коли воно сміється на небі, і коли сумує.

Уже перед самою війною, як її чоловік порався біля бджіл, вона озвалася: "Павле, ось глянь на сонце!" Той підвів голову, глянув на схід, але там так нічого й не помітив. А Настя дивилася, і з очей капали сльози. "Ти чого?" - здивувався. "Сонце плаче... Якесь лихо буде..." — мовила тихо і пішла в хату.

І тепер побачила в ньому той самий образ, що й перед війною. "Може, з корівкою що сталося?" - спалахнула думка. І на душі озвалася тривога.

Все ще важко дихаючи, бо бігла всю дорогу, зайшла в гущавину, прислухалася, але нічого не чула, крім власного серця. Воно гупало в її грудях, як важкий молот. До втоми додавався страх. На перший погляд, тихо і якимось сумно було в лісі. Між старезних вільх, у густих заростях червоної бузини і малини блукало кілька десятків корів, яких переховували вільшанці тут від німців. Ніхто ними не опікувався ні вдень, ні вночі, тільки інколи приходили сюди жінки і здоювали молоко на землю, щоб не перегоріло.

Ступила кілька кроків. Майже поруч побачила корову сусідки, яка стояла побіля вільхи і дивилася на неї розгубленими очима. Озвалася, підійшла ближче і, погладивши під шиєю, почала доїти. Нараз зовсім недалеко пролунав постріл, потім ще два. Ліс сколихнувся, прошумів тривожно і завмер в очікуванні. Настя підхопилася, уклякла, постояла кілька хвилин, прислухаючись, — довкола було тихо. Тоді кинулася йти до іншої корови і, спіткнувшись об сухе паліччя, впала. Молоко з дійнички вихлюпнулося,

розтеклося у траві. " Так розбрелися по лісу! Чи знайду я свою?" – задосадувала. І, не дивлячись на біль у коліні, підхопилася. Розслаблятися не було коли. Душа рвалася додому, бо лишила дітей без нагляду. Замкнула на ключ, але ж розуміла, що коли прокинуться, то сидіти в хаті не будуть. Вчора вона цілий день не випускала їх надвір. Бо німці, побиті партизанами, сунули через село лавиною. Обличчя перелякані і злі. До темна не вщухав гул і гвалт на вулиці. А потім зникли, наче їх корова язиком злизала.

" Добре, якщо всі покинули село. А коли ні?" – закрадався страх. Вона вже здоїла кілька сусідських корів прямо на землю, шукала своєї, але натрапити на неї ніяк не могла. Забрела у гущавину, у самі хащі, покликала: " Лиска, Лиска!" Але корови не було видно." Де вона запропастилася? Таки щось сталося..." – вкотре підступилася думка. На мить уявила невеселе сонце, яке щойно бачила на сході – і серце затремтіло.

Хотіла ще далі пройти лісом, ген аж під Слободу, та нараз спинилася від раптового вибуху, що пролунав десь під селом. "Знову німці!" – пройняв її жах. Якусь мить стояла розгублена, не знала, що їй робити: додоювати корів чи повертатися в село? Та черговий вибух і кулеметна тріскотня розвіяли всі її вагання — подалася поспіхом з лісу.

Йшла навпростець, обдираючи голі литки до крові об сухе галуззя. Коли опинилася на узліссі, то підступилася до пагорба, що здіймався над Кричалкою, і хутко здерлася на його вершину, щоб глянути на село. В небі над Вільшанами спалахували якісь дивні вогні і миттєво згасали, праворуч, вбік Мартоновщини, де ткалася рожева імла, пролунало кілька пострілів. Нараз Насті вчувся знайомий свист, і відразу два снаряди розірвалися прямо в центрі села. Завирував густий дим, полум'я охопило кілька хат.

Настя побігла лугом, не відчуваючи під собою ніг. Такою розгубленою до розпачу жінка за ці два роки окупації жодного разу не була. Навіть тоді, коли Павло прощався з нею, йдучи на фронт. Інтуїтивно відчула, що горить її хата. "Боже, Боже, що мені робити!?" — рвалося серце на частини. Пересохлі її вуста жебоніли молитву за молитвою. Вона просила Бога, Матір Божу і всіх святих відвернути те страшне лихо, що вже дивилося їй в очі.

Уже бігла надмір своїх сил, уже задихалася, обливалася потом, голова горіла, серце в грудях задихалося. Відчувала, що ось-ось втратить свідомість, однак не спинялася. Стежки в лузі не бачила, навіть не відчувала її – летіла навмання через болітця та рудки, плутаючись часом між купин та сухої осоки. До села вже – як рукою подати. Сумнівів у жінки не було – горіла її хата. Під широкою кроною дуба паленіла заграва. Там вибухало раз – по –раз полум'я, і язики його пронизували густий чорний дим, що здіймався високо в небо, огортав вранішнє, зовсім безпомічне сонце. Настя бачила, як те полум'я шаленіло, розросталося на весь куток, гарячими хвилями котилося прямо на неї. Уже відчувала те полум'я в очах, всередині – наче горіла сама в ньому. Жах скував їй груди. Від думки, що діти zostалися в хаті, і їй несила будь – що змінити, в голові потьмарилося, і вона впала... З дійнички, яку весь час тримала при собі, вилилося біля ніг молоко на стежку. Хотіла відразу підвестися, але не змогла. Навалилося на неї щось надто важке, в очах зблиснув золотий усміх сонця і згас. Тіло

зробилося кволе, земля гойднулась – і Настя ніби кудись попливла... І враз перед нею постав Павло. Уява вихопила ту мить з пам'яті двохрічної давнини, коли він ішов на фронт...

Довгою вервечкою тягнуться підводи за село. Павло іде поруч воза: вимальовується смугле обличчя, сірий картуз, карі очі, в яких застиг тугий смуток. Такий, як його Настя бачила в останнє. Ось уже крайня хата, він зупиняється, підхоплює Славка, цілує в чоло тричі і ставить на землю. В якомусь пориві обіймає її, Настю. Вона тулиться до грудей, тремтить вся. Гарячі сльози заливають обличчя, у серці невимовний біль – не може мовити й слова. Павло поспіхом цілує її мокрі очі, розчулені вуста, коси. " Мені пора... "Бережи дітей..." – чує його голос. В грудях щось обривається. І дзвін – як зойк. Його звук розпливається, відлунює десь у грудях. В холодній задумі пливуть дерева, імлистий простір розмиває тінь чоловічої постаті. Пече доторк Павлових губ, сумний погляд в пітьмі. Раптом перед очима засвічується велике зарево, і бачиться на ньому образ Божої Матері, яка веде трійко її діток через полум'я сонця. А вслід ступає Хотина...

— Хотино, Хотино!.. гукає Настя, а голосу нема. То тільки озивається її серце.

Нараз ніби прокидається від сну. Жахливі думки про дітей спалахують миттєво і кидають її в розпач. Дивний вихор підхоплює жінку на ноги: очі проймає червоний жах. Значить не помилилася...Горить її хата... Але вона тепер має силу, і буде бігти до кінця. Навіть не чує, як б'ється серце, ніякої втоми. Дух збурює її тіло. Нічого не бачить, крім полум'я. Чує, як готує воно в скронях, озивається нестерпною розпукою в серці. Награється перед нею, палить обличчя. Здається горить увесь світ. Тільки б встигнути... Тільки б... До села так близько. Ось уже і Сажалка, вода чорна в ній. Стежечка знов загубилася. Кущі та пеньки. О, Боже! Він не залишить її в самоті. Ще трохи – і добіжить, знищить те полум'я, розвіє чорний дим, що звівся, як чорний ворон над її оселею, затьмарив всеньке село, заткав голубе небо і сонце. Вона накриє те полум'я собою, щоб більше не бачити його ніколи...

Ось воно простягає свої вогняні руки в небо, розпускає червоні коси над Вільшаною, стелється сивиною в садах. Воно живе, те полум'я. Уже видно, як дихає своїми гарячими легенями, несамовито росте, шириться і забирає з собою в небуття все довкола – убогі хатки, дерева і перелякані людські голоси...